

Albert Bastardas i Boada

**Ecologia lingüística i llengües minoritzades:
algunes notes sobre el desenvolupament del camp¹**

(Traducció del castellà de Meritxell Sabaté Sirvent).

1. INTRODUCCIÓ

1.1 L'ecologització del pensament

No té res d'estrany que en l'evolució del pensament científic, a partir de l'últim terç del segle XX alguns acadèmics trobessin adequat aplicar la idea d'ecologia a l'estudi dels fenòmens relacionats amb el contacte lingüístic. Aquí es retroalimentaven dues influències que promovien l'ús d'una perspectiva ecològica en la comprensió dels processos evolutius que s'observen en les situacions en què dues -o més- varietats lingüístiques entren en estreta relació. Per una banda la consciència cada cop més aguda de la necessitat d'enfocs més generals, sistèmics i comprensius sobre els fets que la ciència volia comprendre, i, per altra, l'èxit que l'aplicació dels enfocs ecològics ja havia produït en el camp biològic.

L'avanç cap a una 'ecologització' del pensament (Morin, 1977) va augmentar l'atenció dels científics cap a les interrelacions i interdependències dels elements de la realitat i cap a l'evolució dinàmica de les situacions socioculturals. Els contactes lingüístics presentaven aquestes característiques: hi intervenien diferents unitats i agents i podien produir canvis molt importants en el comportament comunicatiu de grans conjunts humans. Per altra banda, l'augment de l'estudi dels ecosistemes naturals va elevar en gran mesura la consciència humana sobre la pèrdua de determinades espècies biològiques causada per la destrucció dels seus hàbitats, l'anomenada crisi de la biodiversitat. Era fàcil i lògic, doncs, que es pogués produir un trasllat analògic de les aproximacions i conceptes de l'ecologia biològica cap a l'ecologia lingüística, tot posant en relació la crisi de la biodiversitat amb la de la linguodiversitat. Així doncs, l'augment paral·lel de la consciència de l'abandó important de varietats lingüístiques humanes va impulsar, de vegades no sense riscos, les transferències conceptuals d'un camp a l'altre.

¹ Text original: "[Ecología lingüística y lenguas minorizadas: algunas notas sobre el desarrollo del campo](#)", a: Fernández Planas, A. M. (ed.), *53 reflexiones sobre aspectos de la fonética y otros temas de lingüística*. Barcelona, pp. 449-458. És també part del capítol "The ecology of language contact: Minority and majority languages", a: *The Routledge Handbook of Ecolinguistics* (Fill, Alwin & Hermine Penz, eds.), Routledge, 2017, pp. 26-39.

1.2 Llengües majoritàries i minoritzades

En el cas concret de les relacions entre el que s'ha anomenat llengües 'minoritàries' i llengües 'majoritàries', la seva evolució presenta en molts casos un procés intergeneracional cap a l'abandó del codi 'minoritari' i l'adopció de la llengua majoritària per part de la població que abans feia servir el primer. Fàcilment ve a la ment l'analogia del peix gros que es menja el petit, o de l'extinció d'una espècie a causa de la destrucció del seu entorn natural. Aquestes transferències poden ser inspiradores, però no podem oblidar mai que les llengües no són ni organismes ni espècies biològiques sinó comportaments culturals humans contextualment situats. Això ens força clarament a haver de crear una teorització de l'evolució dels contactes lingüístics que pugui donar compte de la singularitat dels comportaments humans, encara que pugui allunyar-se de les conceptualitzacions massa lligades als fets biològics.

En el pla de les llengües, la terminologia 'minoritària' / 'majoritària' ens pot portar a la confusió que la causa d'aquesta diferència estigui en alguna característica atribuïble al propi codi, com si fos intrínsec a l'espècie, diguem. I res més lluny de la veritat. Totes les llengües humanes serveixen a les seves poblacions, que les creen i renoven a fi de donar nom als elements i idees necessaris per a la supervivència i el desenvolupament del grup i constitueixen, doncs, instruments complets i plenament funcionals per a la seva vida quotidiana. La seva transformació en 'minoritàries' o 'majoritàries' és un fet que pertany no a les seves propietats estructurals com a codis sinó habitualment a les relacions de poder entre les persones i/o grups que les fan servir. Si un conjunt humà entra en contacte freqüent i estret amb un altre i el primer és molt superior en nombre de parlants i en poder polític i/o econòmic respecte de l'altre les seves llengües respectives poden convertir-se aleshores en 'majoritària' una i 'minoritària' l'altra. És per aquesta raó que freqüentment es prefereix l'ús de l'adjectiu 'minoritzada' al de 'minoritària', per indicar que aquest fet és produït per un procés relacional i que no es tracta d'una característica negativa que pertany internament al codi en qüestió.

Les diferències de poder entre els conjunts humans que entrin en contacte poden ser degudes, com s'ha dit, a diversos factors. El més clar pot ser el demogràfic, quan es dona una gran diferència entre el nombre de persones que parlen una o altra llengua. Tanmateix, no és l'únic que pot influir en l'evolució de la situació. De vegades, altres variables com el poder econòmic dels uns, per exemple, pot contrarestar o equilibrar la pressió exercida per l'asimetria demogràfica favorable als altres. El poder polític és un altre dels grans factors en presència, en especial en les societats contemporànies. En règims democràtics, la majoria demogràfica tendirà lògicament també a dominar les institucions públiques, amb la qual cosa, si

s'ho proposa, podrà exercir una influència important en el procés de minorització de la llengua del grup o grups demogràficament menors. Tot i així, en situacions no democràtiques, el grup que tingui el poder polític, encara que sigui demogràficament inferior en nombre, pot influir des de les institucions sobre l'altre conjunt, i minoritzar el codi d'aquest darrer, al menys en el pla de les comunicacions públiques formals. La perspectiva ecològica, com es veu, és necessària per a poder veure la situació en la seva totalitat i poder comprendre la interrelació dels diferents factors i les dinàmiques sociocognitives de la societat, que portaran la situació a una evolució o una altra.

2. PERSPECTIVES HISTÒRIQUES SOBRE EL DESENVOLUPAMENT DEL CAMP D'INVESTIGACIÓ

2.1 La concepció del camp

Tot i que encara hi ha certament aspectes que no coneixem amb claredat i variacions segons les situacions i els seus cursos històrics, l'ecologia del contacte lingüístic ha tingut un desenvolupament important des de fa quatre dècades i avui podem comprendre molt més clarament els seus diferents fenòmens. Tot això és degut a un gran nombre d'investigadors que van apostar per l'enfoc ecològic o holístic en sociolingüística, de vegades sense fer servir el terme. Encara que T. S. Eliot parlava ja el 1948 de l'ecologia de les cultures', sembla que en el camp lingüístic aquesta aproximació s'inicia més explícitament el 1964 en un capítol de Carl i Florence Voeglin i d'aquests autors amb Schutz el 1967 sobre les llengües nadiues a Amèrica, en què ja fan servir el terme 'linguistic ecology'. No obstant això, el text més citat com a fundador és el del lingüista noruec-nord-americà Einar Haugen, de 1971, en el què defineix l'ecologia lingüística com l'estudi de les interaccions entre la llengua i el seu entorn, i esbossa un programa d'investigació, sempre situant l'ecologia de les llengües en el marc d'una sociologia general. L'èxit de l'aplicació creixent del pensament ecològic en els fenòmens biològics va contribuir en gran mesura a difondre cap altres disciplines l'interès per les aproximacions sistèmiques que incloïen els entorns o contextos en les seves investigacions, com per exemple *Steps to an ecology of mind*, de Gregory Bateson, publicat gairebé el mateix any que l'article de Haugen o *La vie de la vie*, d'Edgard Morin. En aquest creixent clima intel·lectual és on es desenvolupen les aportacions de Lluís -Vicent Aracil (1965, 1979), Rafael L. Ninyoles (1972), William F. Mackey (1974, 1979, 1980) o Norman Denison (1982) que promouen també implícita o explícitament una socio-lingüística des d'una aproximació 'ecològica', capaç d'integrar el diversos aspectes interrelacionats del contacte lingüístic i de les evolucions causades per les seves condicions d'existència. De fet, aprofundien en la línia interdisciplinària i contextual que ja Uriel Weinreich havia proposat el 1953: "It is in a broad psychological and sociocultural setting that language contact can best be understood." (1964:4).

2.2 Pensar els contextos de les llengües

Un dels desafiaments més importants en el desenvolupament d'aquesta perspectiva ecològica sobre els contactes lingüístics era -i és- concebre la seva representació i imaginar la seva conceptualització. Donat que una llengua no és una espècie biològica, els avenços produïts en l'ecologia clàssica no eren directament aplicables al camp sociolingüístic. Com havíem de pensar els contextos de les llengües i varietats lingüístiques, els seus elements i les interrelacions que es donen entre ells? Fins a quin punt les transferències analògiques podien ser-nos útils per entendre els fenòmens de contacte entre codis? Quins models s'havien de construir?

Una de les primeres decisions era establir què constituïa l'entorn o context de les llengües. Ja des dels mateixos inicis Haugen ho va veure clar: "The true environment of a language is the society that uses it as one of its codes. Language exists only in the minds of its users, and it only functions in relating these users to one another and to nature, i.e. their social and natural environment. Part of its ecology is therefore psychological: its interaction with other languages in the minds of bi- and multilingual speakers. Another part of its ecology is sociological: its interaction with the society in which it functions as a medium of communication, The ecology of a language is determined primarily by the people who learn it, use it, and transmit it to others." (2001:57). L'ecologia de les llengües havia, doncs, de ser clarament interdisciplinària i centrada en les accions comunicatives dels humans, els quals són els responsables últims de l'existència o del desús dels codis verbals. El problema, tanmateix, és que els éssers humans són unitats que formen i viuen al seu torn en ecosistemes sociopolítics complexos que influeixen en les seves conductes lingüístiques i que poden determinar evolucions específiques segons els factors que intervinguin en cada cas.

2.3 Les línies de desenvolupament

En el desenvolupament de l'ecologia lingüística probablement es poden distingir - encara que no separar- tres grans àrees o aproximacions, segons si s'inspiren més directament de la 'manera de pensar' de l'ecologia teòrica o bé si s'acosten més a les metàfores provinents de la bio-ecologia. Dins d'aquest segon subgrup potser caldria també distingir els treballs més motivats per l'estricta comprensió científica dels fenòmens dels més preocupats també pel manteniment de la linguodiversitat i més propers, doncs, a l'activisme i a la intervenció política en la transformació de les evolucions sociolingüístiques. Al final, no obstant això, les tres línies produeixen aportacions no gaire diferents que s'il·luminen mútuament, i són diversos els autors que transiten de l'una a l'altra.

2.3.1 L'ecologia teòrica i la complexitat

Dintre de la primera perspectiva, més inspirada pel pensament sistèmic i complex, tot i que sense oblidar òbviament els avenços bioecològics, autors com Mackey (1979) sostenen amb claredat la diferència entre els fets de la biologia i els del pla sociocultural: "The study of a society (...) is not analogous to the study of the physical world (...) [n]or is analogous to the study of life" (p. 455). Això és probablement el que porta autors com Haarmann (1986) o Bastardas-Boada (1996) a concebre una ecologia dels contactes lingüístics fonamentada en una aproximació psico-sociològico-política, multidimensional i dinàmica, que pugui donar compte dels entrelaçaments i interdependències dels nivells i factors que influeixen i/o es co-determinen amb les formes i varietats lingüístiques en presència. Aquesta col·laboració interdisciplinària és seguida també per Mühlhäusler (1996), que està igualment a favor d'una aproximació general i holística com a única manera de poder comprendre els fenòmens que es donen en l'evolució dels contactes lingüístics. Calvet (1999) proposa una útil imatge 'gravitacional' de la organització ecosistèmica mundial de les llengües, que s'organitzen en constel·lacions i nínxols, semblant també a la de De Swaan (2001). Terborg & Garcia Landa (2006, 2013) postulen també directament una ecologia sociocultural de les llengües, que basen en les 'pressions' que els parlants senten en el seu entorn per fer servir una o altra varietat lingüística. Aquesta aproximació, doncs, similarment a la constitució de la (bio)ecologia general, escapa de la fragmentació i l'especialització i pren el camí contrari, tot integrant elements de molt diverses disciplines socioculturals, útils i necessaris per a comprendre els ecosistemes sociolingüístics humans i les interrelacions tot-parts que s'hi donen.

2.3.2 Els contactes entre les espècies

El gran desenvolupament del pensament ecològic aplicat a fets biològics i, en concret, al contacte entre les espècies i entre aquestes i els seus contextos, ha inspirat també, analògicament, com ja hem dit, la seva aplicació al camp de l'ecologia de les llengües. Si pensem que les llengües són com 'espècies' culturals, que viuen en ecosistemes que influeixen de manera determinant en les seves evolucions, podem trobar-hi una línia de treball interessant. Fins i tot si som conscients de les diferents propietats de les entitats biològiques i les lingüístiques, aquesta estratègia ha estat utilitzada per alguns autors amb finalitats heurístiques i d'ajuda per avançar en la teorització dels complexos fenòmens sociolingüístics que es volen comprendre, Mufwene (2001) per exemple, inspirat en la genètica de les poblacions, fa servir l'analogia d'una espècie parasítica i Lamarckiana per indicar que les llengües depenen dels seus parlants, com un paràsit depèn del seu portador, i destacar la importància que l'entorn exerceix sobre els canvis que la espècie pugui patir. Des d'aquesta perspectiva aplica un model de competició-i-selecció de les formes lingüístiques per poder entendre l'evolució dels contactes entre llengües

diferents (Mufwene, 2008). El context, així, és el que dóna avantatge competitiu a unes i el pren a les altres, i en causa la 'selecció natural', similar a l'evolució biològica. De manera semblant, encara que no inspirada en aquest cas en l'analogia parasitària sinó en la de les espècies en general, Bastardas-Boada (2003) suggereix un programa d'investigació en ecologia lingüística que englobi la formació de la diversitat lingüística -o especiació-, la seva continuïtat, el canvi i l'extinció, i la preservació o recuperació de les llengües humanes. Com Pennycook (2004) i Edwards (2008), tanmateix, l'autor adverteix del perill de deixar-se dur en excés per les anàlogues entre espècies biològiques i lingüístiques i, en conseqüència, de la necessitat de no aplicar acríticament la metàfora.

2.3.3. Les crisis simultànies de la bio- i la linguodiversitat

La coincidència temporal -i freqüentment espacial- de les crisis de la biodiversitat i de la linguodiversitat ha afavorit també la transferència metafòrica d'aproximacions i conceptes del camp biològic al lingüístic, en especial en referència a les situacions de varietats lingüístiques amenaçades de desaparició. La preocupació per la preservació de la diversitat de sistemes lingüístics creats pels humans ha donat lloc a la necessitat de comprendre a fons els mecanismes que porten a la substitució lingüística i, al final, a l'abandó total de l'ús de les llengües minoritzades (Junyent, 1989; Montoya, 1996). La consciència de la gravetat d'aquesta crisi ha portat al desenvolupament del que podríem anomenar un 'ecologisme lingüístic' clarament afavoridor de l'activisme reivindicador i de la constitució d'una ecolingüística 'política', capaç de poder proposar canvis en l'organització socioeconòmica i cultural de les societats humanes. Des d'aquesta perspectiva es propugna la igualtat dels drets de les llengües, la necessitat de lluitar per la seva preservació i s'està a favor d'una relació de no-subordinació i no-jerarquització entre els diferents grups lingüístics humans (Junyent, 1998; Maffi, 2001; Bastardas, 2005; Skutnabb-Kangas & Phillipson, 2008; Bastardas, 2014).

2.3.4 Cap a una integració teòrica

Aquesta última línia, al final, potser és la que ha arribat a ser la més identificada amb la perspectiva de l'ecologia lingüística pròpiament dita, donada la seva major repercussió pública pel que fa a demandes reivindicatives i propostes de canvi en els discursos sobre les llengües. No obstant, des del punt de vista teòric, la perspectiva de l'ecologia lingüística general informa i orienta cada vegada més freqüentment els estudis sociolingüístics del contacte, que adopten perspectives holístiques i de conjunt, amb la qual cosa es produeix en la pràctica una desitjable interinfluència de les dues orientacions. La consciència cada vegada més gran de la necessitat d'enfocs interdisciplinars i complexos per avançar en la comprensió de les interdependències causals i de les dinàmiques evolutives dels contactes

lingüístics promou la integració dels camps, la interpenetració dels nivells macro i micro, i la útil fusió de les mirades científiques generals (vid. per exemple, Fishman, 1991; Boix & Vila, 1998; Bastardas, 2007 i 2013; Junyent, 2009; Lechevrel, 2009; Comellas, 2011).

Referències

- Aracil, Lluís V. (1965). *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe Nouvelle*. Nancy: Centre Européen Universitaire [Reprinted in Catalan in *Papers de sociolingüística*, Barcelona: La Magrana, 1982, 23–38].
- Aracil, Lluís V. (1979). “Educació i sociolingüística [Education and Sociolinguistics]”. *Treballs de sociolingüística catalana* 2. 33-86.
- Bastardas-Boada, Albert (1996). *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística* [Ecology of Languages. Environment, Contact and Sociolinguistic Dynamics]. Barcelona: Proa.
- Bastardas-Boada, Albert (2002). “Biological and linguistic diversity: Transdisciplinary explorations for a socioecology of languages”. *Diverscit  Langues* 7. Available on-line: <http://www.telug.ca/diverscite/SecArtic/Arts/2002/bastarda/ftxt.htm> (22nd December 2015).
- Bastardas-Boada, Albert (2007). “Linguistic sustainability for a multilingual humanity”. *Glossa. An Ambilingual Interdisciplinary Journal* 2/1-2. 180-202. [Reprinted in *Sustainable Multilingualism* 5 (2014). 134-163.]
- Bastardas-Boada, Albert (2012). *Language and identity policies in the 'glocal' era. New processes, effects and principles of organization*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- Bateson, Gregory (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine Books.
- Calvet, Louis-Jean (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon. [English version: *Towards an ecology of world languages*. Cambridge: Polity, 2006].
- Coller, Xavier (2006). "Collective identities and failed nationalism. The case of Valencia in Spain", *P le Sud* 25. 107-136.
- Coupland, Nikolas (ed.) (2010). *The handbook of language and globalization*. Oxford: Blackwell Publ.
- Denison, Norman (1982). “A linguistic ecology for Europe?”. *Folia Linguistica* 16/1-4. 5-16.
- De Swaan, Abram (2001). *Words of the world. The global language system*. Cambridge: Polity Press.
- Edwards, John (2008). “The ecology of language: Insight and illusion”, in: Creese, Angela, et al. (eds.). *Encyclopedia of Language and Education*. Vol. 9: *Ecology of language*. New York: Springer, pp. 15-26.
- Eliot, Thomas Stearns (1948). *Notes towards the definition of culture*. London: Faber and Faber.
- Ferguson, Charles (1959). “Diglossia”, *Word* 15. 325-340.
- Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Haarman, Harald (1986). *Language in Ethnicity. A view of basic ecological relations*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haugen, Einar (2001 [1971]). “The ecology of language”, in: Fill, Alwin, & Peter Mühlhäusler (eds.). *The Ecolinguistics Reader. Language, Ecology, and Environment*.

- London/New York: Continuum, pp. 57-66. First published in *The Linguistic Reporter Supplement* 25. 19-26. Also reprinted in: Anwar S. Dil (ed.) *The Ecology of Language*, Stanford: Stanford University Press, 1972, 325-339.
- Junyent, Carme (1989). *Les llengües del món. Ecolingüística* [The Languages of the World. Ecolinguistics]. Barcelona: Empúries.
- Junyent, Carme (1998). *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística* [Against Planning. An ecolinguistic approach]. Barcelona: Empúries.
- Mackey, William F. (1974). *L'écologie éducationnelle du bilingüisme*. Quebec: Centre International de Recherche sur le Bilinguisme, Université Laval.
- Mackey, William F. (1979). "Toward an ecology of language contact". In: William F. Mackey/Jacob Ornstein (eds.). *Sociolinguistic Studies in Language Contact: Methods and Cases*. New York: Mouton. 453-459.
- Mackey, William F. (1980). "The Ecology of Language Shift". In: Peter H. Nelde (ed.). *Sprachkontakt und sprachkonflikt*. Wiesbaden: Franz Steiner. 35-41.
- Maffi, Luisa (ed.) (2001). *On Biocultural Diversity. Linking Language, Knowledge, and the Environment*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Morin, Edgar (1980). *La vie de la vie*. Paris: Seuil.
- Mufwene, Salikoko S. (2001). *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mufwene, Salikoko S. (2008). *Language evolution, competition and change*. London/New York: Continuum, 2008.
- Mufwene, Salikoko S., & Cécile B. Vigouroux (2012). "Individuals, Populations, and Timespace: Perspectives on the Ecology of Language", *Cahiers de Linguistique* 38-2, 111-137.
- Mühlhäusler, Peter (1996). *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific region*. London: Routledge.
- Pennycook, Alastair (2004). "Language policy and the ecological turn", *Language Policy* 3, 3 (September), 213-239.
- Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (2008). "A Human Rights Perspective on Language Ecology". In: Angela Creese/Peter Martin/Nancy Hornberger (eds.). *Encyclopedia of Language and Education. Vol. 9: Ecology of language*. New York: Springer, 3-14.
- Terborg, Roland (2006). "La ecología de presiones' en el desplazamiento de las lenguas indígenas por el español. Presentación de un modelo", *Forum Qualitative Sozialforschung* 39.
- Terborg, Roland & García-Landa, Laura (2013). "The ecology of pressures: Towards a tool to analyze the complex process of language shift and maintenance". In: Albert Bastardas-Boada/Àngels Massip-Bonet (eds.). *Complexity Perspective on Language, Communication and Society*. Berlin: Springer. 219-239.
- Voegelin, Carl F. & Voegelin, Florence M. (1964). "Languages of the world: Native America fascicle one. Contemporary language situations in the New World". *Anthropological linguistics* 6/6. 2-45.
- Voegelin, Carl F. & Voegelin, Florence M. & Schutz, Noel W. (1967). "The Language situation in Arizona as part of the Southwestern culture area". In: Dell Hymes/William E. Bittle (eds.). *Studies in Southwestern ethnolinguistics: meaning and history in the languages of the American Southwest*. The Hague: Mouton. 403-451.
- Weinreich, Uriel (1968 [1953]). *Languages in contact*. The Hague: Mouton.

